

TONČI GRBELJA

Nemiri seoskog stanovništva na livanjskom području 1906. godine

Početakom jula 1906. godine izbila je pobuna među seoskim stanovništvom Grboreza koji se ubrzo proširio i na susjedna sela Komorane, Prisap, Mali i Veliki Guber.¹⁾ Povod ovom masovnom istupu stanovništva pomenutih sela bila je zabrana ispaše na području zvanom »Jagma« u Ševarevom blatu, ali je sasvim evidentno da su korijeni ove pobune bili u još uvijek neriješenom agrarnom pitanju. Seosko stanovništvo, a naročito kmetovi, bili su u veoma teškom položaju i zbog neriješenih postojećih suprotnosti na selu, kao i zbog naglog razvitka kapitalizma poslije okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine od strane Austro-Ugarske Monarhije, koji je iz osnova poljuljao njihov dotle uobičajeni način života. Sve prisutnija pauperizacija seoskog stanovništva prisiljavala ga je da napušta svoja ognjišta i da se u potrazi za boljom zaradom zapošljava kao najamni radnik u industrijskim preduzećima u kojima je pod jeftinu cijenu prodavao svoju radnu snagu. Onaj, pak, dio seoskog stanovništva koji je i dalje ostao na ranijim posjedima morao je ispunjavati obaveze utvrđene dotadanjim zakonskim propisima, jer »nova vlada nije ušla u Bosnu i Hercegovinu da bi ukinula stare zakone nego samo da ih primjenjuje podjednako prema svakome«.²⁾ Zemaljska vlada je, od samog početka, izbjegavala »da izda

¹⁾ ARHIV SRBiH, Zajedničko ministarstvo financija (u daljem tekstu: ZMF), br. 763/Pr. B. H. 1906.

²⁾ Andre Bar, Bosna i Hercegovina i austrijska uprava od 1878—1903, Beograd 1906, str. 100—101.

materijalno-pravne odredbe u agrarnim poslovima³⁾ pod izgovorom da bi se time sputalo postojeće običajno pravo »u krutu formu nepromjenljivog legaliteta«,⁴⁾ pa bi se na taj način otežao njegov budući razvitak. Štaviše, ona je »recipirala i još g. 1878. iznova promulgirala«⁵⁾ poznatu »Safersku naredbu« od 14. safera 1276. godine (12. septembra 1859), čime je jasno stavila do znanja da će insistirati na ispunjavanju obaveza koje su bile sadržane u tom zakonu.

Prema odredbama »Saferske naredbe«, u većini mjesta travničkog okružja, kojem su pripadala i pobunjena sela, egzistirao je sistem plaćanja trećine (učleme), dok se samo u manjem broju mjesta plaćala četvrtina (dortlema) ili petina (bešlema).⁶⁾ Pored toga, naredbom Zemaljske vlade broj 16.608 od 1. augusta 1879. godine,⁷⁾ bilo je regulisano i plaćanje državnog poreza — desetine, koji je predstavljao znatno materijalno opterećenje za seljaka, jer se nije određivao prema godišnjem prinosu žetve, nego prema unaprijed određenoj cifri poreskih prihoda predviđenih od strane državne administracije. Kada se tome dodaju i druge vrste poreza i prireza (porez na nekretnine, crkveni prirez, školski prirez, prirez na stoku, porez na klanje stoke, kuluk i dr.), onda je sasvim evidentno u kakvom se položaju nalazilo seosko stanovništvo.

Pored neposrednih poreza (trećine i desetine), stanovništvo pobunjenih sela: Grboreza, Komorana, Prisapa, Malog i Velikog Gubera, moralo je snositi i teret prireza na stoku,⁸⁾ jer se najveći broj domaćinstava, osim zemljoradnjom, bavio i stočarstvom. Tako je 1895. godine na području pomenutih sela 216 posjednika stoke imalo 7.036 komada krupne i sitne stoke, ali se do 1910. godine broj posjednika smanjio na 202, a broj stoke na 6.149 grla, na što je, svakako, pored ostalog, u dobroj mjeri uticao i navedeni prirez. Broj posjednika i ukupan broj krupne i sitne stoke, prema popisima 1895. i 1910. godine, kretao se u sljedećim relacijama:⁹⁾

³⁾ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, Zagreb 1906, str. 49.

⁴⁾ Isto.

⁵⁾ Isto, str. 48—49.

⁶⁾ Agrarni propisi za Bosnu i Hercegovinu uz dodatak nekih najvažnijih agrarnih običaja, Sarajevo 1911, str. 6.

⁷⁾ Vojislav Bogičević, Seljački pokret u Bosanskoj krajini i Posavini 1910. godine, »Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine«, Sarajevo 1950, god. II, str. 220.

⁸⁾ Posjednici stoke, prema odredbama prireza na stoku, plaćali su: na volove i krave po 1 forintu od glave, na koze 50 krajcara, na svinje po 30 krajcara i na ovce po 10 krajcara. Vlasnici konja i magaraca bili su oslobođeni ove prireze. Prema zakonu, od ovog prireza načelno su bili oslobođeni plaćanja i vlasnici teladi i jagnjadi mlađih od 6 mjeseci, ali, u stvari, poreznici nisu pravili nikakvih razlika i najčešće su upisivali telad i jagnjad kao stoku, koja je podlijeerala plaćanju prireza. Pored toga, poreznici nisu uzimali u obzir ni česta haranja bolesti stoke, tako da su seljaci, ma koliko da su dokazivali da nemaju isti broj grla, koji je postojao u vrijeme razreza, morali plaćati puni iznos koji im je bio određen.

⁹⁾ Ergebnisse der Viehzählung in Bosnien und der Hercegovina vom Jahre 1895. Sarajevo 1896, str. 264—267; Rezultati popisa stoke u Bosni i Hercegovini od god. 1910, Sarajevo 1912, str. 142—144.

Mjesto	Godina	Posjednika stoke	Od ukupnog broja krupne i sitne stoke bilo je:				
			Konja, mula, mazgi i magaraca	Goveda i bivola	Koza	Ovaca	Svinja
Grborezi	1895.	45	118	295	—	47	4
	1910.	48	127	214	—	589	11
Guber Mali	1895.	34	59	130	—	181	—
	1910.	28	71	103	—	151	1
Guber Veliki	1895.	61	210	586	—	3.260	8
	1910.	64	266	419	—	2.431	25
Komorani	1895.	24	77	185	—	251	—
	1910.	19	76	171	4	262	—
Prisap	1895.	52	92	283	2	1.247	1
	1910.	43	102	271	168	681	6
Ukupno	1895.	216	556	1.479	2	4.986	13
	1910.	202	642	1.178	172	4.114	43

Iz pregleda je vidljivo permanentno stagniranje, a u nekim selima i opadanje broja grla stoke. Pritisnuto porezima i prirezima, stanovništvo Gubera, Komorana, Prisapa, Malog i Velikog Gubera, kao, uostalom, i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, nije pokazivalo neki veći interes za intenziviranje zemljoradnje i stočarstva, smatrajući da od ulaganja većih napora neće imati bitnih koristi. Osim toga, navedena sela smatrala su se ugroženim zbog izvođenja meliracionih radova, koje je austrougarska vlast bila poduzela na području Livanjskog polja, kao i zbog sužavanja granica seoskih ispaša.

U prvim godinama, neposredno poslije okupacije Bosne i Hercegovine, austrougarska uprava je otpočela sa radovima na melioraciji Livanjskog polja, kojom je, u početku, bilo obuhvaćeno oko 600 hektara zemljišta. Tada su bili poduzeti radovi na proširenju ponora kroz koje je omogućeno brže oticanje vode, čime je postignuto da se voda, pod kojom se do tada Livanjsko polje nalazilo punih šest mjeseci godišnje, zadrži svega dva mjeseca. Kasnije se melioracioni radovi prošireni na površinu od 1.800 hektara na području tzv. »Jagme« i Drinovca, tako da se tadašnji desetinski porez u deset opština, koje su gravitirale melioracionom području, u periodu od 1883. do 1893. godine popeo od 34.390 na 54.420 forinti.¹⁰⁾ Tako su se, na primjer, u opštini Crni Lug, u kojoj se voda najduže zadržavala, prinosi znatno povećali, što se vidi i iz sljedećeg pregleda:¹¹⁾

¹⁰⁾ Đorđo Krstić, Agrarna politika u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1938, str. 28.

¹¹⁾ Isto.

Vrsta prinosa	žetva 1883.	žetva 1893.
sijeno I i II klasa	11.615 m. c.	10.072 m. c.
sijeno III klase	11.615 m. c.	26.979 m. c.
ostalih proizvoda	22.048 for.	43.806 for.

Prema izvještaju Zemaljske vlade, u periodu od 1882. do 1905. godine, na melioracione radove u Livanjskom polju utrošeno je 352.661 kruna.¹²⁾ Međutim, dok se prihod sa livada u »Jagmi« prije izvođenja melioracionih radova cijenio na 7 metričkih centi po 1 hektaru, nakon melioracije se popeo na 35 metričkih centi.¹³⁾ Uporedo sa provođenjem ovih melioracionih radova osnovana je 1888. godine poljoprivredna stanica u Livnu u cilju unapređenja poljoprivrede i stočarstva na ovom području.¹⁴⁾

U sporazumu sa zainteresovanim strankama Zemaljska vlada je donijela odluku o raspodjeli 10.350 dunuma (1.035 hektara) meliorisanog zemljišta na području »Jagme«, i to na taj način što je prethodno cijelo područje bilo podijeljeno u 1.254 parcele, od kojih je većina imala površinu od 8 dunuma. Sa svakim zakupnikom bio je sklopljen ugovor na 5 godina u zakupninu od 1 krune godišnje i po 3 krune prinosa za provođenje melioracionih radova za svaku uzetu parcelu. Ovakvoj raspodjeli zemljišta na »Jagmi«, od jeseni 1905. godine, usprotivili su se stanovnici Grboreza, koji su odbili da uzmu u zakup ponudene parcele, ističući svoje pravo na više od polovine cjelokupnog područja »Jagme« za ispašu svoje stoke. Međutim, ovaj njihov zahtjev odbijen je od strane Zemaljske vlade, koja je u svom uputstvu Kotarskom uredu u Livnu sugerirala da stanovništvu Grboreza predoči posljedice i štetu koju će imati zbog nesudjelovanja u zakupu parcela. Ostavljen im je rok od 14 dana da donesu odluku, ali ni poslije toga stanovnici Grboreza nisu htjeli ni jednu parcelu, pa su one date drugima, a žalba Ante Belotina i ostalih Grborezana bila je odbijena i zabranjena im je ispaša. Nakon ove zabrane, stanovnici Grboreza sa Antom Belotinim i Bećirom Hodžićem na čelu pružili su otpor parcelisanju i davanju u zakup »Jagme«. Tom prilikom stanovništvo je od međusobno prikupljenih priloga formiralo fond za vođenje pokreta. Međutim, i pored zabrane, stanovništvo Grboreza napasalo je svoju stoku na području zakupljenih parcela u »Jagmi«, a osim toga uništilo je i sve oznake parcela. Poslije intervencije Kotarskog ureda u Livnu i kažnjavanja prekršitelja zabrane sa 5 kruna, uslijedila je i druga kazna u visini od 15 kruna globe, našto su kažnjeni uložili žalbu. Prilikom ovih kažnjavanja, prekršiocima zabrane stavljeno je do znanja da oni nikad nisu imali pravo na ispašu u ovom području.

Kažnjavanje stanovništva zbog navedenih prekršaja ubrzalo je njegov otpor protiv odluka Kotarskih vlasti i prerastanje ovog nezado-

¹²⁾ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906..., str. 233.

¹³⁾ Đorđo Krstić, cit. djelo, str. 28.

¹⁴⁾ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906..., str. 224—226.

voljstva u otvorenu pobunu. Pobuni su se ubrzo priključili i stanovnici Komorana, Malog i Velikog Gubera. Razlog tome treba tražiti u činjenici što se zemljište »Jagme« nalazi neposredno uz Grboreze i što je stanovništvo ovih sela na zakupljene parcele moralo prolaziti preko njihovog zemljišta. Situacija se znatno pogoršala kada su stanovnici Grboreza i Komorana, 18. juna 1906. godine, vratili zakupne ugovore Kotarskom uredu u Livnu i izjavili da pod uslovima koji su navedeni u tim ugovorima ne žele zadržati dodijeljene im parcele. Ponovljen je zahtjev za dodjeljivanje pojedinih dijelova »Jagme« bez obzira na njihovo parcelisanje kojima su bili obuhvaćeni i posjedi poljoprivredne stanice. Ali, kada je i taj njihov zahtjev bio odbijen oni su, 19. juna 1906. godine, potjerali svoju stoku na ispašu u »Jagmu«. Ovaj akt stanovnika Grboreza, Komorana, Malog i Velikog Gubera kotarska vlast u Livnu okarakterisala je kao »javno nasilje« protiv privatne svojine i procijenila štetu na 4.000 kruna. Kada se pobunjenim selima pridružio i Prisap, vlast se pobjerala da se pobuna ne proširi i na ostale opštine livanjskog kotara, pa je od Zemaljske vlade zatražena intervencija radi zaštite interesa zakupnika na »Jagmi«. Prijetila je opasnost da pobunjenici ne zauzmu čitavo ovo područje i spriječe zakupnike da napasaju svoju stoku, pa je pozvana, pored postojećih vojnih jedinica i žandarmerijskih snaga, pomoć iz Travnik, koja je ubrzo stigla na područje pobunjenih opština.¹⁵⁾

Pobuna seoskog stanovništva na livanjskom području izbila je neposredno poslije završetka generalnog štrajka radnika Bosne i Hercegovine 1906. godine, što je, svakako, imalo uticaja i na postavljanje zahtjeva za rješavanjem pitanja koja su isticana od seoskog stanovništva na području Sarajeva, Mostara i Ljubuškog. To su u prvom redu bili zahtjevi za ukidanje kuluka i njegovo zamjenjivanje odgovarajućim doprinosom u vidu poreza, zahtjev za ustupanjem zabrana, za slobodnom aktivnošću seoskog stanovništva u pogledu unapređenja sitnog stočarstva i zahtjev za regulisanjem poreza na sitnu stoku u olkvirima kakvi su vladali prije okupacije, za ukidanjem takse na pregled sitne stoke,¹⁶⁾ za smanjenje trećine, ukidanjem pašarine,¹⁷⁾ kao i zahtjev za smanjenjem visine ostalih poreza koje je bilo dužno plaćati seosko stanovništvo. Iako nismo mogli doći do direktnih podataka o tome da je stanovništvo Grboreza, Komorana, Prisapa, Malog i Velikog Gubera bilo detaljnije upoznato sa navedenim zahtjevima seoskog stanovništva iz okoline Sarajeva, a naročito Mostara i Ljubuškog, možemo sa sigurnošću pretpostaviti, da su oni za te zahtjeve sasvim sigurno znali s obzirom na to da su i njihova traženja bila gotovo identična. Prema tome, bazirajući svoja iskustva na temelju događaja tokom maja 1906. godine, u kojima je učestvovalo i seosko stanovništvo iz okoline Sarajeva, Mostara i Ljubuškog, kotarska vlast u Livnu zatražila je hitnu intervenciju Zemaljske vlade i jedinica 15. korpusne komande sa sjedištem u Sara-

¹⁵⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 793/Pr. B. H. 1906; Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906 . . . , str. 232.

¹⁶⁾ Kasim Isović, Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine, Sarajevo 1963, tom II, knj. 1, dok. br. 205, str. 588—589.

¹⁷⁾ Isto, dok. br. 198, str. 580.

jevu. Istovremeno je zatražena i dozvola za razoružanje stanovništva svih opština u kojima se javila pobuna. Prema nalogu Okružnog ureda Travnik, osim koncentracije žandarmerije na području Kotarskog ureda u Livnu, zatražena je i vojna pomoć koja bi bila stavljena na raspolaganje Kotarskom uredu i koja bi na traženje kotarskog predstojnika mogla biti poslana na mjesto događaja radi sprečavanja podstrakivanja stanovništva od strane podstrekača i kolovođa pobune. Izdata je također i naredba o hapšenju kako bi se spriječilo daljnje širenje pobune.¹⁸⁾

U telegramu Zemaljske vlade, br. 118.362 od 13. jula 1906. godine, Zajedničkom ministarstvu financija u Beču, navode se poduzete mjere protiv stanovništva pobunjenih sela, kao i podaci o situaciji na području susjednih opština:

»Danas prije podne izvršeno je razoružanje u Malom i Velikom Guberu, zatim Komoranima i Grborezu, a zatim je sprovedeno odstranjenje stoke sa područja »Jagma«. Nakon donošenja sudske odluke 11 kolovođa je zadržano u sudskom pritvoru. Ovaj postupak imao je vidljivog uticaja na stanovništvo. Uhapšene kolovođe najavile su žalbu protiv lišavanja slobode. Oni će ostati do odluke Okružnog suda u zatvoru. Molimo da se preko državnog pravobranilaštva potvrdi pritvor u smislu paragrafa 184 tačka 3 i 4,¹⁹⁾ jer se zbog zabrane ispaše na »Jagmi« očekuje širenje pobune. O nemirima u Županjcu nemamo nikakvih prijava od tamošnjeg Kotarskog ureda. Pravovremeno ćete biti obaviješteni o situaciji i raspoloženju stanovništva.«²⁰⁾

Međutim, situacija se naročito pogoršala kada je seosko stanovništvo ovog područja pokušalo ponovo da svoju stoku napasa na »Jagmi«. Zbog toga što postojeće žandarmerijske snage i vojska koja se nalazila na livanjskom području, nisu mogli da spriječe ovo nasilno napasanje stoke, zatražena je hitna pomoć u jačini od 100 vojnika iz travničkog garnizona. Uviđajući ozbiljnost nastale situacije, Zemaljska vlada je odmah intervenisala kod 15. korpusne komande, koja je odmah poslala traženo pojačanje.²¹⁾

U međuvremenu okružnom predstojniku Rukavini došlo je više delegacija iz pobunjenih mjesta, kao i iz samog Livna, koje su zahtijevale puštanje uhapšenih na slobodu i prihvatanje ranije postavljenih zahtjeva za slobodno napasanje stoke i drugih traženih olakšica. Tako je jedna petočlana delegacija, koju su predvodili trgovac Kosta Kujundžić i pop Maksim Jovanović, tražila da se puste na slobodu uhapšeni i da se odstrane straže sa »Jagme«, ali njihova intervencija, kao ni sve dotadašnje, nije imala uspjeha.²²⁾ Neuspjeh ovih intervencija, međutim,

¹⁸⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 763/Pr. B. H. 1906.

¹⁹⁾ Kazneni postupak za Bosnu i Hercegovinu s odnosnim zakonima, naredbama i naputcima, Sarajevo 1891, str. 33—34.

²⁰⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 771/Pr. B. H. 1906.

²¹⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 779/Pr. B. H. 1906.

²²⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 786/Pr. B. H. 1906.

nije pokolebao viđenije predstavnike livanjskog područja, koji su 14. jula 1906. godine, uputili telegram sljedećeg sadržaja Stefanu Burijanu, ministru Zajedničkog ministarstva financija:²³⁾

»Kao mirni građani iznenađeni smo opsadom vojske i oružništva. Cijelom gradu Lijevenu i okolici nanesena je sramota i uvreda netaktičnošću kotarske oblasti. Molimo preuzvišenost da tome stane na put. U gradu i selima najveći mir i red. Jedanaest nevino zatvorenih molimo da se oslobode.²⁴⁾

U vrijeme trajanja ove akcije za oslobođenje, po mišljenju kotarske vlasti, uhapšenih kolovođa pobune na području Grboreza, Komorana, Prisapa, Malog i Velikog Gubera stiglo je vojno pojačanje iz Travnika i sa već postojećim vojnim snagama i žandarmerijom opkolilo pobunjena sela. Svi pokušaji stanovništva ovih sela da sa svojom stokom prodru u »Jagmu« bili su energično spriječeni, pa je poslije toga postepeno došlo do jenjavanja pobune, što se vidi i iz telegrama okružnog predstojnika Rukavine, kojega je Zemaljska vlada citirala u svom izvještaju br. 122.661 od 17. jula 1906. godine, upućenog Zajedničkom ministarstvu financija u Beču:

»Ispaša je danas vršena u narodnoj Jagmi od strane mnogobrojnih interesenata, osim četiri isključena pobunjenička sela. Povučena je žandarmerija i vojna asistencija kako sam to nagovjestio telegramom od 14. ovog mjeseca.

Od strane Okružnog suda ovdje je poslat sudski savjetnik Vajnfeld, kako bi okončao sudski postupak. Slobodan sam zatražiti privolu, da se nakon popisa desetine vojna asistencija vrati u Travnik.«²⁵⁾

Kotarska vlast odmah je pristupila popisu desetine u selima oko područja »Jagme«, a istovremeno je nastavljen i sudski proces protiv vođa pobune.²⁶⁾ Smirivanjem situacije vojne i žandarmerijske snage bile su povučene sa područja pobunjenih sela Grboreza, Komorana, Prisapa, Malog i Velikog Gubera.²⁷⁾ Iako ova pobuna nije postigla željene rezultate, ona je ipak ukazala na potrebu bržeg rješavanja životnih pitanja seoskog stanovništva, koje je ovom akcijom upozorilo tadašnju javnost na svoj težak položaj.

²³⁾ Telegram su potpisali: Kosta Kujundžić, pop Maksim Jovanović, Pavo Kujundžić, Pavle Kovačević, Mujo Kalender, Idriz Milak, Tomo Novaković, Kosta Puškarević, Gojko Samardžić, Spiro Kujundžić, Mahmut aga Mulalić, Hadži S. Latifić, Hasanaga Vejzagić, Niko Zagorac, Ilija Skobla, Pero Ždero, Simo Vuleta, Todo Mitranić, Đuro Pažin, Đuro Pavlović, Joša Armat, Luka Radeta, Jako Teklić, Ilija Jukić, Marko Radeta, Mijo Vrdoljak, Jovo Ždero, Mato Teklić, Tomo Radeta, Ivo Peraica, Jakov Baković, Sačir Borić, Đulić Zijadić, Arif Zijadić, Josip Jukić, Trifko Radeta, Anto Baković, Muso Sitnić, Jozo Drinovac, Mitar Lagani, Niko Lagani, Ile Lagani, Pero Čeko, Ivo Barać i Ahmet Šehić.

²⁴⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 792/Pr. B. H. 1906.

²⁵⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 806/Pr. B. H. 1906.

²⁶⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 811/Pr. B. H. 1906.

²⁷⁾ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 830/Pr. B. H. 1906.